L'ESPARDENYER

EL NOM DE LES COSES

03

MUSEU DE MALLORCA

Més cremat que una espardenya
Ser més beneit que una espardenya
Com més espardenyes, més n'espenyes.
Una mala espardenyada.
Soldat d'espardenyeta.

BIBLIOGRAFIA

ALCOVER, A. M.; MOLL, F. de B. *Diccionari català-valencià-balear* [En línia]. http://dcvb.iecat.net/ [Consulta: maig 2013]
BENNÀSSER, Antònia. *Els tallers d'espardenyes a Campanet*. Quaderns de Campanet, 5. Campanet: Obra Cultural Balear: Delegació de Campanet, 1997.
INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. *Diccionari de la llengua catalana* [En línia]. 2a ed. http://dlc.iec.cat/ [Consulta: maig 2013]
LLABRÉS, Joan; VALLESPIR, Jordi. *Els nostres arts i oficis d'antany, vol. 2*. Palma: Museu Arqueològic de la Porciúncula, 1981, p. 119-123.
ROSSELLÓ, Guillermo. *Museo de Mallorca: sección etnológica: guía de las salas de oficios artesanos*. Madrid: Ministerio de Educación y Ciencia, 1976, p. 64.
VALVERDE, Pau. *La llata en el món rural pitiús: compilació dels tallers fets per la colla de l'Horta de Jesús en el període 1995-2001.* Eivissa: Sa Colla de l'Horta, 2001.
Fonts orals: Joan Amengual, Toni Amengual, Maria Vich (Campanet), Pere Parets (Consell)

Textos i coordinació: Joana Gomila
Fotografia: Arxiu Fotogràfic del Museu de Mallorca
Disseny i maquetació: Aníbal Guirado / Ramon Giner
Impressió: Bahía Industria Gráfica
ISBN: 978-84-15029-42-7
DL: PM 1046-2013

L'espardenyer

L'espardenya és el calçat que té la sola de fibres vegetals trenades com cànem, pita, espart o jute, i una empenya feta amb fibres vegetals o roba gruixuda. Era el calçat utilitzat majoritàriament per les classes populars.

L'espardenyer és la persona que es dedica a l'elaboració d'espardenyes. Les espardenyes han estat tradicionalment elaborades en petits tallers o obradors de caràcter familiar on hi feien feina mestres, mossos, dones i nins. També hi havia gent que treballava a l'àmbit domèstic per un o diferents tallers, ocupant les seves hores buides i com a complement del seu ofici, com ara els pagesos que es dedicaven a l'elaboració d'espardenyes quan el mal temps els impedia desenvolupar les seves tasques habituals. Així, en l'elaboració de l'espardenya, en el taller, hi podien participar diferents persones i hi havia unes tasques diferenciades pels homes i les dones.

Actualment han desaparegut la major part dels obradors però encara trobam, a Mallorca, alguns espardenyers que continuen fent les espardenyes amb el sistema tradicional.

Pel que fa a l'organització gremial, tenim constància que en el segle XVI a Mallorca, com en la majoria de poblacions de la Mediterrània, els espardenyers varen formar un sol gremi amb els corders, per ser afins les primeres matèries utilitzades a ambdós. Alguns dels pobles de Mallorca amb major tradició espardenyera han estat Campanet, Consell i Pollença.

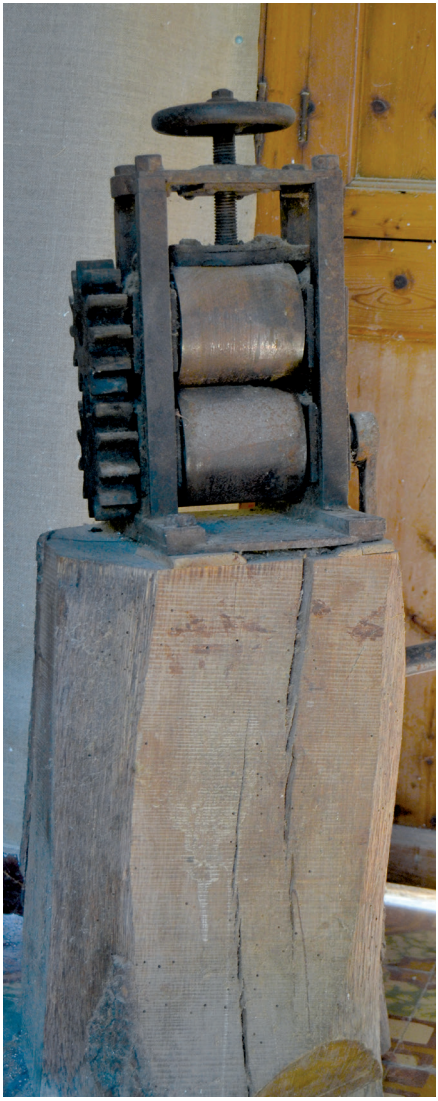

Procés d'elaboració de l'espardenya

En el procés, l'espardenya pot passar per diferents mans donant lloc a una diferenciació de tasques segons siguin homes, dones o aprenents qui les desenvolupin i, en conseqüència, a diferents noms per referir-se a cada una d'aquestes persones.

El procés de fabricació de l'espardenya comença amb la confecció de la sola. El primer pas és l'elaboració de la llatra, o corda entrunyellada, que és de pita, jute, cànem o espart. Perquè la llatra tengui un gruix uniforme s'ha de premsar amb el cilindre o bé colpejar-la amb la maceta. Per a fer la sola l'espardenyer s'asseu i treballa al banc. Cada espardenyer en el seu banc hi feia diferents marques o senyals a la taula o al seient que li servien per prendre les mides per fer les esperdenyes de diferents números, per midar el fil per cosir la sola, etc.

La sola es comença fent l'*arquillo*, que és la primera volta que es fa amb la llatra, la grandària de la qual depèn del número de peu que s'ha de fer. Per a amidar-la, l'espardenyer es guia amb les marques que té al banc. Aquesta primera volta es trava amb un poc de corda perquè no es mogui i es va reblint amb la resta de llatra; es va envoltant la llatra de fora cap a dins. Depenent del número de peu i del material de la llatra es faran de 4 a 6 voltes. Si es vol que el taló quedi més ample, amb el darrer tros de la llatra, es fa un reviró però si no es desitja s'acaba d'omplir la sola amb el que queda de llatra, a aquest tros de llatra que queda al mig de la sola se li diu peix. Es dóna un poc de forma amb les mans al que serà la sola i es ferma perquè no es descompongui, i ja està embastada la sola.

El següent pas és cosir la sola. L'espardenyer amida el fil amb el que cosirà la sola, que depèn del número de peu, i fa el capet, que consisteix en retallar el cap de la cordellina

per tal que passi millor pel cós de l'agulla a l'hora de cosir la sola. Per això, es pentina la cordellina (de tres camades) en un dels caps, es lleva l'estopa i, amb la mà banyada, es va enrodillant el capet sobre el torcedor, col·locat a damunt la cama. Els més petits quan començaven a aprendre l'ofici eren els que s'encarregaven de fer els capets, els feien per dotzenes, i els organitzaven per manats segons la llargària de les cordes, facilitant així, la tasca a l'espardenyer. Era tasca dels aprenents, també, donar els primers punts de la sola i a mesura que agafaven experiència n'anaven donant més. La sola es cus amb l'agulla de fer espardenyes, que consta d'un mànec de fusta i a l'altre extrem el cós. El cosit es comença pel taló i es va cosint la sola de manera transversal; es passa el fil d'un costat a l'altre de la sola enfilant en cada passada el fil a l'agulla, per això és important tenir el capet fet. L'espardenyer s'ajuda de l'estaqueta, on hi recolza la sola i a vegades hi subjecta el fil i l'estira perquè la sola quedi cosida ben fort. Quan l'agulla no corria bé a la sola es mullava al mullador, on hi solia haver llana d'ovella o teranyines untades d'oli.

La sola s'acaba amb els ullets, els dos darrers punts que es donen a la part del davant de la sola. Una vegada cosides les soles es comprova que es corresponguin amb el número de peu que es vol fer i si és necessari es colpegen amb la masseta per tal d'igualar-les.

El següent pas en l'elaboració de l'espardenya és fer l'empena i cosir-la a la sola. Aquest pas comprèn diferents tasques que solien realitzar les dones. La talladora, depenent del model d'espardenya que s'ha de fer, marca amb un senyador o un altre la tela, normalment de lona, tot i que també se'n feien de fil de cotó, ràfia o altres teixits, i amb unes estisores grosses talla els *cortes* i els repunta. En aquest pas també hi pot participar l'embastadora, embastant els *cortes* abans de repuntar-los.

El darrer pas és unir l'empena a la sola. Les rempugueres o repuntadores eren les encarregades de repuntar l'empena a la sola. El nom de rempuguera es deu al tipus de cosit amb què se sol unir la sola i l'empena el qual es denomina rempugo, punt de trau o punt català. Per a cosir l'empena i la sola se subjecten amb el cavallet de fer rempugo, tot i que també es poden cosir utilitzant una forma. Es munta l'empena damunt la forma amb l'ajuda d'unes estenalles i la sola es clava a la part de baix de la forma amb unes tatxetes per tal que no es mogui i es va cosint el *corte* a la sola. El cosit es fa amb una agulla de fer rempugo i s'utilitza una espècie de didal protector de la mà, anomenat planell. Quan es fa difícil travessar la sola es marca el forat per on ha de passar l'agulla amb l'alena o el punxó. El cosit donava nom a alguns tipus d'espardenyes com espardenyes de rempugo, de doble rempugo, d'un cosit o de dos cosits. Alguns models d'espardenyes porten vetes i altres porten cordons, en aquest cas és necessari posar els ullets a l'empena amb la màquina de posar ullets.

Vocabulari

Agulla de fer espardenyes *f. veg.* **agulla de fer soles.**

Agulla de fer rempugo *f.* Agulla més grossa que l'ordinària utilitzada per a fer rempugo.

Agulla de fer soles o **agulla de cosir soles** *f.* Agulla amb mànec de fusta a un extrem i a l'extrem oposat la punta amb el cós per on passa el fil per a cosir les soles de l'espardenya.

Alena *f.* **1.** Eina composta d'un ferro amb una punxa molt fina i corbada i d'un mànec de fusta que serveix per a marcar el forat a la sola quan l'agulla no es pot travessar a l'hora de fer el rempugo.

Aprimador *m.* Doble rodet accionat per una maneta utilitzat per a espessir i igualar la llatra.

Arquillo *m.* (Castellanisme) Nom que reb la primera volta que es fa amb la llatra per a començar a fer la sola de l'espardenya.

Banc *m.* Lloc de treball propi de l'espardenyer, de fusta, consistent en un seient llarguer amb quatre cames i una post ample a un extrem, perpendicular al banc i lleugerament inclinada cap avall, que és on l'espardenyer treballa per a fer les soles.

Caixó *m.* Part del banc d'espardenyer, entre la taula i el seient, per a guardar-hi l'agulla, el ganivet i les tisores.

Capet *m.* Cap de la cordellina preparat per a cosir la sola perquè es pugui enfilar amb facilitat al cós de l'agulla.

Cavallet de fer rempugo *m.* Peu alt amb una doble fusta vertical, una de les quals és mòbil, i que serveix per a subjectar l'espardenya a l'hora d'unir l'empena i la sola.

Embastar *cortes v.* Ajuntar o assegurar provisionalment amb una costura de punts llargs o bastes els *cortes* per a indicar la forma en què s'han de cosir definitivament.

Embastar soles *v.* Disposar en forma de sola la llatra que ha de ser cosida per a formar la sola de l'espardenya.

Empena o **empenya** *f.* Peça de tela que cobreix la part superior i lateral del peu i que va cosida a la sola de l'espardenya.

Espardenya *f.* Peça de calçat que té la sola de fibres vegetals com cànem, pita, espart o jute, trenat i empena feta amb fibres vegetals o roba gruixuda.

Espardenya d'un cosit *f.* La que, en fer-la, cusen directament amb la sola.

Espardenya de dos cosits *f.* La que cusen dues vegades, primer en l'empena i després passant les agulles per cada punt d'aquest primer cosit, l'uneixen amb la lona.

Estaqueta *f.* Part del banc d'espardenyer consistent en una estaca petita amb una ranura i dues orelles que serveix per a recolzar la sola en cosir-la, per a poder fixar el cordell quan és necessari estirar els punts quan es cus la sola i com a punt de referència per a prendre mides.

Estopa *f.* Part basta que se separa del lli o del cànem en pentinar-los.

Folre *m.* Tela que es cus en el revers o interior de l'empena per a servir-li de reforç.

Forma *f.* Peça de fusta que serveix de motlle a l'hora d'unir l'empena i la sola.

Llatra o **llata** *f.* Trena de brins d'espart, de cànem, de jute o de pita, de forma aplanada, emprada per a fer soles d'espardenya.

Lona *f.* Teixit molt fort de cotó o de cànem usat per a fer l'empena de l'espardenya.

Maceta *f.* Eina composta d'una peça de fusta massissa que per un cap té una prolongació més prima que serveix de mànec; serveix per a igualar les soles i per a picar la trunyella i donar-li una gruixa uniforme.

Maquineta per posar ullets *f.* Eina que consta d'una part fixa i una part mòbil, amb una maneta que acciona una broca que forada i posa els ullets.

Mullador *m.* Rebaix situat en un extrem de la taula del banc d'espardenyer que contenia llana d'ovella o teranyines untades d'oli on s'hi untava l'agulla quan no corria bé en la sola.

Peix *m.* Tros sobrant de llatra que queda al mig de la sola de l'espardenya.

Planell *m.* Peça circular metàl·lica amb forats o orelletes per a passar-hi cordill o veta i subjectar-se a la mà, o bé cosida a una tela que s'adapta a la mà. Serveix per a defensar la mà contra la pressió de l'agulla.

Punter *m.* Instrument que serveix per a mesurar el número de peu, consistent en una fusta en forma d'angle recte. El peu es col·loca al llistó inferior, on hi ha unes marques que determinen els diferents números de peu.

Rempugo o **rompugo** *m.* 1. Punt que forma una línia contínua reforçada per un costat amb petites puntades perpendiculars, amb el qual s'uneix l'empena a la sola de l'espardenya.

Repunt o **ripunt** *m.* Cosit en el qual la basteta de fil de cada punt cavalca una mica pels seus extrems amb les bastetes dels punts anterior i posterior.

Reviró *m.* Doblec de la llatra al taló que fa l'espardenyer quan embasta la sola per a donar forma al taló de l'espardenya.

Sola *f.* Part del calçat que correspon a la planta del peu.

Soler *m.* Qui fabrica soles d'espardenya.

Torcedor *m.* Peça quadrada de tela rugosa amb cordills als quatre angles, els dos superiors es fermen a la cintura i els dos inferiors se subjecten al peu, i serveixen per a mantenir la tela immòbil sobre la cuixa. S'empra per a fer els capets de la corda utilitzada per a cosir les soles. L'espardenyer, amb la mà plana i banyada, envolta la corda sobre la tela.

Ullet *m.* Foradet rodó ordinàriament reforçat per un anellet de metall, un cordó, etc. i que serveix per a passar-hi un cordó.

Ullets *m. pl.* Els dos punts darrers que acaben la sola i que es fan a la punta del davant.

"Però hem viscut per salvar-vos els mots,
per retornar-vos el nom de cada cosa,
perquè seguíssiu el recte camí
d'accés al ple domini de la terra"

Inici de càntic en el temple
Salvador Espriu

Govern de les Illes Balears
Conselleria d'Educació, Cultura i Universitats
Direcció General de Cultura i Joventut

AMICS DEL
MUSEU DE MALLORCA

MUSEU DE MALLORCA

Carrer de la Portella, 5 – 07001 Palma
Tel. 971 717 540 - 971 724 794 – Fax: 971 710 483
museudemallorca@dgcultur.caib.es
http://museudemallorca.caib.es